

Pásztor Éva

Az élőnyelvi helynévgyűjtések módszertani problémái*

1. Egy-egy település teljes helynévállományát a történeti források, valamint a modern kor névanyaga révén állíthatjuk egybe. Ez utóbbi, azaz a 20–21. században adatolt helynevek legnagyobb részét az élőnyelvi helynévgyűjtések korpusza alkotja. Minthogy a történeti dokumentumok fennmaradása viszonylag esetleges, így időben a mától távolodva a névkorpusz egyre inkább töredékesen gyűjthető csak össze, s a névhasználatra vonatkozó háttérismeretek nélkül csupán nagy óvatossággal használhatók fel a nyelvészeti–névtani kutatásokban. A mai helynévgyűjtés révén viszont éppen az effajta hiány tölthető ki azáltal, hogy a megközelítőleg teljes szinkrón helynévrendszeren túl a tényleges, valós helynévhasználat működési mechanizmusait is feltárhatjuk, azaz a kutató a névhasználók közléseire közvetlenül támaszkodhat, s olyan többletinformációkat nyerhet belőlük, amelyekre a korábbi korok névhasználatára vonatkozóan csupán hipotézisek megfogalmazásával nyílhat esélye.

Egy korábbi tanulmányomban egy konkrét település, Hajdúnánás 18–19. századi történeti helynévanyagán keresztül két forrástípusnak, a térképeknek és a határjárási leveleknek a névhasználati eltéréseire (és esetenként azonosságaira) mutattam rá (PÁSZTOR 2011). Jelen írásomban a magyar helynévkutatás gyűjtési módszereit mutatom be röviden, majd egyfelől a vizsgált település, Hajdúnánás (korábbi és az általam elvégzett) élőnyelvi helynévgyűjtéseit tekintem át, másfelől pedig a lefolytatott helynévgyűjtés során felmerülő elméleti–módszertani problémákról szólok.

2. Az élőnyelvi gyűjtések megindulásával párhuzamosan — nyilvánvalóan a közvetlen tapasztalatoktól vezérelve — a kezdetektől fogva egy sor elméleti–módszertani kérdés vetődött fel. E kérdések három fő téma köré csoportosulnak: a gyűjtés tárgya és módszere, valamint földrajzi keretének a meghatározása köré.

A kutatók a g y ű j t é s t á r g y á n a k körülhatárolásával lényegében egy alapvető névelméleti problémát, a *helynév* fogalmának és tartalmának a meghatározását érintették. Ez egyúttal olyan kérdéseket is felvetett, mint például a helynévnek a köznévtől és más tulajdonnévfajtaiktól való elkülönítése, a névterjedelem

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

meghatározása, a szövegkörnyezetből és a beszédhelyzetből való kiemelése, lejegyzése stb. (vö. HOFFMANN 2003: 62–9). Az élőnyelvi gyűjtések kapcsán merült fel a denotációról egybegyűjtött információk szelektálásának az ügye is. E kérdés azért igényel alapos megfontolást, mivel ezek az információk egyfelől az összeállított névkorpuszok későbbi névtani–nyelvészeti hasznosíthatóságát befolyásolják, szélesebb perspektívában szemlélve pedig másfelől a névtudomány interdiszciplináris jellegét is nagymértékben erősítik azáltal, hogy egy-egy hely- (név)re vonatkozóan földrajzi, régészeti, történelmi stb. ismereteket is nyújthatnak.

A magyar helynévkutatásban az élőnyelvi gyűjtések módszerei közül az egyik leginkább kedvelt formának a kérdőíves módszer bizonyult, amelynek során a gyűjtők előre elkészített kérdőív segítségével kérdeztek rá a szükséges információkra az adatközlőktől.¹ Már PESTY FRIGYESnek a 19. században összeállított kérdőíve is jórészt tartalmazta azokat a szempontokat, amelyeket a későbbi, az 1960-as évektől kezdődő megyei helynévgyűjtések során is figyelembe vettek: az objektumok nevére (neveire), az elnevezések eredetére, a helyek jellegére vonatkoztak főként a kérdőív egyes pontjai (HOFFMANN–KIS 1996: 6–7, ZMFN. 11 stb.). A kutatók e módszert vélhetően azért részesítették előnyben, mivel az irányított kérdések segítségével a helynévgyűjtés során többnyire a valóban releváns adatokat nyerhették ki.

A földrajzi kereteket tekintve a helynévgyűjtés PESTY FRIGYES révén már a 19. században, illetve SZABÓ T. ATTILA irányítása mellett a 20. század első felében is leginkább településenként folyt, majd az 1960-as évektől kezdődően az MTA Nyelvtudományi Intézete immáron megyei keretek között vitte tovább a munkát, ám maga a gyűjtés és a közzététel itt is településenként történt.²

A magyar névkutatást a kezdetektől, a 19. századtól fogva az egységességre való törekvés jellemezte. Ez az igény nem csupán a helynevek közzétételében, hanem a gyűjtés során is érvényesült. Ezt ugyanis többnyire nem szakemberek, hanem helybeli (gyakran nyelvészeti képzettség nélküli) értelmiségiek végezték, ezért a kutatók a gyűjtések kapcsán felmerülő gyakorlati tudnivalókat utasításokban, útmutatókban foglalták össze, amelyek a munka konkrét menetét rögzítették (SZABÓ T. 1934: 172–6, 1938: 13–20, Kézikönyv 1978, HOFFMANN–KIS 1996: 5–7).³

¹ A kérdőíves módszer mellett a gyűjtők gyakorta alkalmazták a kikérdezéses módszert is (amikor is egy előzetesen, a település helyneveiből egybeállított listát kérdezzék ki a helybeliektől), valamint az előzőeknél kötetlenebb interjú módszerét. A helynévgyűjtés három módszerét újabban HOCHBAUER MÁRIA tekintette át egyik előadásában (2009).

² A korszak gyűjtésének módszereit, az egyes térségekből kiadott megyei, járási köteteket és az egyéni gyűjtőmunkákat és a módszertani kérdéseket 2002-ig részletesen tárgyalja HOFFMANN ISTVÁN (2003: 57–90).

³ A helynévgyűjtés lefolytatásának részletes áttekintését SEBESTYÉN ÁRPÁDTÓL olvashatjuk (1967, 1986).

A helynévgyűjtés egyik leglényegesebb mozzanata az adatközlők kiválasztása volt, ami azt a célt szolgálta, hogy viszonylag rövid idő alatt, nagy mennyiségű és nagy földrajzi területeket érintő gyűjtések készülhessenek. Ennek megvalósításához pedig olyan adatközlőkre volt szükség, akik az adott földrajzi egységet jól ismerik (ennek a jelentőségét már PESTY FRIGYES is hangsúlyozta, vö. ehhez HOFFMANN–KIS 1996: 5). E kritériumot — mint az „ideális” adatközlő nélkülözhetetlen ismervét — főként az idősebb férfi gazdálkodók testesítették meg (vö. KÁLNÁSI 1980: 79). Többen viszont azt is hangsúlyozták, hogy ezek mellett különböző társadalmi rétegek (például SZABÓ T. 1934: 174, 1938: 15) és különböző korosztályok (például TÖRÖK 2011: 24) képviselőit is célszerű a gyűjtés során kikérdezni.

3. Hajdúnánásról a 19. századból még nem rendelkezünk tervszerűen végzett gyűjtés keretében egybeállított élőnyelvi helynévanyaggal. Noha bizonyos szempontból a korábbi, történeti források egy része (például a határjárás levelek) nagy megszorításokkal ugyan, de élőnyelvi „gyűjtéseknek” tekinthetők, mivel azok egybeállításakor valós névhasználatot mutató helyneveket használtak fel, e dokumentumok célja azonban nem a helynevek összegyűjtése volt, hanem egyfajta jogbiztosító funkció betöltése, amelynek csupán eszközeként szerepeltették az élőnyelvi helyneveket. RÉVÉSZ IMRE 1853-ban készült országos, több vármegyére kiterjedő gyűjtése (É. KISS 1981) jellegénél fogva egy-egy szűkebb területre nézve kevésbé részletező, s mindössze hat nánási helynevet tartalmaz. PESTY FRIGYES 1864-es monumentális helynévgyűjtése a hajdúvárosok, s így az itt vizsgált település névanyagát nem tartalmazza (MIZSER 2000).

A 20. században a település helyneveiről négy élőnyelvi gyűjtés is készült. KISS ESZTER „Hajdúnánási tájszó és szöveggyűjtés” című kézirat munkája (é. n.) a 20. század első feléből, valószínűsíthetően az 1930-as évekből való, a határnevek mellett ragadványneveket, városrészneveket, köszönéseket, áldásokat, babonákat, mondákat, siratókat stb. is magában foglal, mindezt a szerző a térség főbb nyelvjárási sajátosságait (diftongusok, *i*-zés) figyelembe véve jegyezte le. Magáról a gyűjtés körülményeiről igen keveset tudunk, a dolgozat bevezetőjéből mindössze annyi derül ki, hogy KISS ESZTER helybeli, s bár munkájához az adatokat egy év alatt gyűjtötte össze, azt nem ítéli teljesnek (KISS E. é. n. 3). A gyűjtés 52, névfajták szerint csoportosított helynevet tartalmaz, a helyek lokalizációja és az adatközlő(k) feltüntetése nélkül. Ezt a módszertani hiányosságot azonban ellensúlyozza az, hogy településtörténeti adatokat is felsorakoztat, amelyek akár egy-egy név eredetére vonatkozóan is hasznosnak bizonyulnak. A nagyrészt református lakosságú település határában például a 20. század második felétől van adatunk egy *Szentimre* nevű helyről, amelyet az általam megkérdezett adatközlők katolikus lakosságú „faluként” emlegettek. KISS ESZTER gyűjtésében ezt olvashatjuk: „Észak nyugati határában, a Rét nevű nagy határrészen, amelyet régebben a Tisza vize öntött el tavasszal s igazán csak rét volt, ujabban jelentékeny számú

palóc lakosság a »ríti matyók« telepedett meg.” (KISS E. é. n. 3). E településtörténeti adalék révén tehát a hely lakóinak származására deríthetünk fényt. A gyűjtés szótár formában, felsorolásszerűen veszi sorra az egyes helyek (szőlőskertek, határrészek, dűlők, vizek, kiemelkedések) neveit. A fent említett hiányosságok mellett a helyekre vonatkozó információk is szinte teljesen kimaradtak a gyűjtésből, azokkal csupán egy-egy esetben (s főként a belterületi nevek kapcsán) találkozhatunk, például *Dökhordó köz*: a halottakat viszik arra (i. m. 63). A vizekkel kapcsolatban nem derül ki, hogy milyen típusú vízről (állóvízről, folyóvízről, állandó vagy időszakos vízállásról stb.) van-e szó, és például azt sem tisztázza, hogy a „dűlők” csoportba tartozó helyek utak, földterületek vagy esetlegesen mindkettő egyidejűleg. A későbbi élőnyelvi gyűjtések révén, illetve az általam végzett gyűjtéssel ezek a pontatlanságok azonban jórészt kiküszöbölhetők voltak.

Közismert, hogy a fálvakban, kisebb városokban a helynévgyűjtéseket sokáig helyi értelmiségiek (tanítók, papok) végezték. A település határneveiről 1938-ban közreadott „Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai” című munka is egy helyi értelmiséginek, a gimnázium egykori tanárának, MOLNÁR JÓZSEFnek a tollából született meg (1938). A gyűjtés szócikkos formában 158 határnevet tartalmaz. A közlés értékét főként az adja, hogy az egyes helynevek mellett népi eredetmagyarázatok és a néphagyomány egyes helyekhez fűződő történetei is szép számmal szerepelnek benne. A határnevek tipizálásának is ez képezi az alapját: a szerző az első csoportba azokat a neveket sorolja, amelyekben a hozzájuk fűződő mondának valamilyen történeti alapja van, a második csoport a babonás történetekre utaló helyneveket tartalmazza, míg a harmadik azokat öleli fel, amelyek a megnevezett hely jellegére egyértelműen utalnak.

Az időrendben harmadik gyűjtés a helynevek számát illetően a korábbiakat jóval meghaladja, közel 300 külterületi helynevet tartalmaz (KÖRÖSI 1972). E szakdolgozatként írott munka elkészítése során a szerző a korabeli országos helynévgyűjtés alapelveit követte, azaz az egyes szócikkek elkülönítése nem nyelvi alapon, hanem az egyes denotátumok szerint történt; a helynevek elnagyolt fonetikus lejegyzésben s helyragos formájukkal állnak, valamint az egyes helyeket KÖRÖSI SÁNDOR lokalizálja is a munkához csatolt térképeken. A gyűjtésben az egyes helyekre és helynevekre vonatkozóan viszonylag kevés információ szerepel, ami vélhetően az adatközlők kis számának köszönhető; mindössze öt névhasználó megkérdezését követően állt össze a szótár.

Az időben a mához legközelebb álló névgyűjteményt a szintén helybeli DRÁVICZKY IMRE tanító készítette el, amelyet könyv formában is közreadott (1990). A kötet a 630 helynevet szócikkos formában és helyfajták szerint csoportosítva tartalmazza, az egyes nevekhez tartozó népi eredetmagyarázatok bőséges közlésével, amelyet névmutató és térkép is követ. A térképre azonban (minden bizonnyal a gyűjtött helynévmennyiség nagy számából és a nem megfelelő méretarányú térkép megválasztásából adódóan) nem minden hely neve került fel, illetve magának a

kötetnek és a térképmellékletnek a névanyaga sem minden esetben fedi egymást (bizonyos nevek vagy csak a térképen, vagy csak a szócikkekben szerepelnek). Az adatközlőkről lényegében semmilyen információt nem tudunk meg, csupán annyit, hogy a szerző „emberek százait” kérdezte meg (DRAVICZKY 1990: 245).

A Hajdúnánásról készült korábbi névgyűjtések nagy erénye, hogy a 20. századból nagyjából azonos időközönként szolgáltatnak helynévi alapanyagot. A hiányosságok közül főként azt kell kiemelnünk, hogy a névhasználókról, a névismeretükről jórészt nem közölnek információkat, de maga a gyűjtés is többnyire kis számú adatközlő megkérdezésével történt. Ennek ellenére mégis úgy vélem, hogy ezek a gyűjtemények jól hasznosíthatók (például a megjelölt helyekre vonatkozó ismeretanyag révén), ám egy jól átgondolt, módszeres és széleskörű (aktualizáló) helynévgyűjtést a településen mindenképpen szükséges volt elvégezni a jelenleg használt helynévallomány megismerése végett, amely (a település határának kiterjedését figyelembe véve) 40 adatközlővel készített interjú formájában valósult meg.

3.1. Az élőnyelvi helynévgyűjtés megkezdése előtt két dolgot kellett meghatároznom: egyfelől a gyűjtés konkrét célját, illetőleg a gyakorlati megvalósítás menetét és eszközeit. A gyűjtés céljaként a lehetőség szerinti legteljesebb élőnyelvi helynévanyag egybeállítását tűztem ki. Ez azonban nem csupán maguknak a helyneveknek a felgyűjtését jelentette, hanem egyúttal olyan információk és adatok feljegyzését is, amelyek a tényleges, valós névhasználat témaköréhez is szolgáltathattak újabb adalékokat. E célkitűzés nyilvánvalóan alapjaiban határozta meg a gyűjtés módszerét is. A leginkább célravezetőnek azért az interjú módszerét találtam, mert a kikérdezés és a kérdőíves módszereket a település kiterjedt határa, valamint a denotátumok nagy száma nem tette volna lehetővé: az élőnyelvi gyűjtés előtt egybeállított történeti névanyag számszerűsítve ugyanis 3701 névváltozatot, több mint 1100 objektum nevét vagy neveit tartalmazta. De emellett az is befolyásolta döntésemet, hogy arra számítottam, az egyes interjúk alatt az adatközlők előbb-utóbb „megfeledkeznek” a mesterséges beszédhelyzetről, s a helyneveket valóban természetes kontextusukban használják, ráadásul e módszer során tekintélyes „orvanyag” is előkerülhet.⁴ Az interjú vázát irányított kérdések mentén építettem fel, azaz lényegében előzetesen megfogalmaztam azokat a témaköröket, amelyeket a beszélgetések során sorra vettem. (E módszert a magyar helynévkutatásban többek közt KÁLNÁSI ÁRPÁD alkalmazta: 1980: 80–2.) A módszer a tár-

⁴ GYÖRFFY ERZSÉBET szerint a névhasználatot elsősorban a formális vagy az informális kommunikációs helyzet határozza meg (2012: 57). Ezzel egyetértve (s egyúttal ezt tovább is gondolva) én magam úgy vélem, hogy az egy-egy névhasználóval lefolytatott interjú alatt is váltakozhatnak az efféle helyzetek. A beszélgetések kezdete inkább a formális nyelvhasználatot tükrözi, míg később a közlés az informális nyelvhasználat felé közelít, majd társalgás közben (amikor az adatközlők ismét „ráeszmélnek” a szituációban betöltött szerepükre) újra formális jellegűvé válhat.

sadalomtudományokban használt ún. strukturálatlan interjúhoz (BABBIE 2000: 313–4) hasonlatos, ám éppen abban mutat attól jelentős eltérést, hogy a kérdező konkrét kérdéseket nem fogalmaz meg előre, s bár a diskurzus fő irányát meghatározza, de az adatközlő hozza szóba a különféle témákat. Én magam a beszélgetés indításaként arra kértem az adatközlőt, hogy beszéljen arról, merre feküdt az egykori tanyájuk, földjük, milyen volt ott az élet, mit termeltek, milyen állatokat tartottak, kik voltak a tanyaszomszédok, milyen kiemelkedések, vizek stb. feküdtek a földterületen, mit tud azok eredetéről stb. Ahogyan a tárgykörökből kiviláglik, a kérdések nem csupán a helynevekre vagy az elnevezések eredetére vonatkoztak, hanem magára az életmódra is. Ez még inkább elősegítette a természetes beszédhelyzet kialakítását. A beszélgetések végén egy előzetesen a korábbi élőnyelvi helynévgyűjtésekből és a történeti névállományból összeállított névlistából néhány helynévre is rákérdeztem, amelynek célja a névismeretre vonatkozó információk kiegészítése volt (erről részletesebben lásd alább).

A gyűjtés során nem a többnyire ilyen helyzetekben szokásos 1 : 10 000 méretarányú térképet használtam (a település külterületének nagysága miatt ez nem is lett volna könnyen kivitelezhető), hanem a Google Föld űrfelvételeinek lapjairól a határ egyes szelvényeire támaszkodtam, amelyek a műholdképek révén a terület domborzatát és vízrajzi viszonyait is hűen tükrözik, s ily módon az egyes helyek lokalizációjában is nagy segítséget jelentettek.

3.2. A helynévgyűjtés módszerének kidolgozásával párhuzamosan az adatközlőket is kiválasztottam. Ezzel kapcsolatban — a névtani kutatásokban megszokott módon — úgy jártam el, hogy főként idős és egykori foglalkozásában, életmódjában a település külterületéhez sok szállal kötődő névhasználót kerestem fel. Bár a névszociológiai aspektust fel kívántam használni, azonban a névhasználati kérdésekre nem a „hagyományos” módon kívántam válaszokat találni. Megítélésem szerint ugyanis a névszociológiának a reprezentatív mintára és rétegzett mintavételre épülő kutatási módszerei itt kevésbé alkalmazhatók sikerrel, hiszen evidens például az, hogy az idősebbek jóval több nevet ismernek, mint a fiatal korosztály tagjai, vagy hogy a mezőgazdaságban dolgozó emberek névismerete számottevőbb az iparban dolgozókéhoz képest.

Az adatközlők számának kijelölésekor arra voltam tekintettel, hogy kellő számú névhasználót válasszak ki, akik a település nagy határának egyes területeit megfelelő arányban ismerhetik.⁵ Az 1880-as évektől (azaz a határ tagosítását követően) nagyszámú népesség élt a külterületen, 1926-ban több mint háromezer fő, a tanyák száma pedig elérte az ezret (Hnt. 1926: 14). Az már a próbagyűjtés során világossá vált, hogy a névhasználók a nagy kiterjedésű határ egyes részeit, szűkebb környezetüket ismerik csupán. Az adatközlők kiválasztásakor ezért arra

⁵ Az ilyen, nagy határral rendelkező települések helynévgyűjtésének egyik módszerét mutatja be BOGNÁR ANDRÁS és HAJDÚ MIHÁLY (1978).

is törekedtem, hogy olyan személyeket keressek föl, akik (egykori) foglalkozásuknál fogva esetleg a helynévanyag szélesebb körét is használhatják. A 40 adatközlő között így például akadt kocsis, patkolókovács, (tanyasi iskolai) tanító, gulyás, mezőőr stb., többségük pedig olyan családból származik, amelynek tagjai régóta (akár egy-két évszázada) birtokolták a földeket (tőlük aztán a téészesítés idején, az 1950-es években elvették az egyes területeket, s a tanyáikat elbontották).

3.3. Az élőnyelvi helynévgyűjtés során nyelvészeti–névtani és nyelven kívüli ismeretanyagra egyaránt jó eséllyel számíthatunk. Az ilyen természetű tapasztalatok közül elsőként kell megemlítenünk azt, hogy az adatközlők névhasználata egyértelműen mozaik (komplementer) jellegű, azaz a teljes szinkrón névrendszert egyikük sem használja. Az egyes névhasználók átlagosan 20–30 helynevet tudtak felsorolni, s a foglalkozásuknál fogva több nevet ismerők (például mezőőr, kocsis stb.) is csupán az „átlagos” kétszeresét, azaz 50–60 helynevet használtak. GYÖRFFY ERZSÉBET elméleti alapállásból kiindulva is lényegében erre a megállapításra jutott: „A helynevek vizsgálatakor érdemes szem előtt tartanunk (...) azt a tényt, hogy míg a közszókincs nagy része az anyanyelvi közösség esetében megegyezik, addig egy-egy névhasználó mentális helynévlexikona nagymértékben különbözik egymástól.” (2013). Úgy véli, hogy e különbözőség háttérében olyan szociológiai összetevők állnak, mint például az egyének kora, neme, foglalkozása, lakhelye, iskolázottsága, szociális hálójá stb. Megítélésem szerint az egyén mentális helynévlexikonának elemszámát a névhasználón kívül álló tényezők is befolyásolhatják, legfőképpen a település külterületének nagysága (és esetleg ide vonatkozatható még a település típusa is, bár ennek igazolásához további vizsgálatokra van szükség). A helynévgyűjtés során viszont a határ különböző területein élő 40 adatközlő révén a külterület egészét igyekeztem „lefedni”, s a határ minden szeletét a névhasználat terén feltérképezni. Úgy gondolom, hogy a mozaikszerű névhasználat a nagy határu települések esetében általános sajátosság lehet.

GYÖRFFY ERZSÉBET szerint az olyan helynevek aránya, amely egy-egy névközösségben minden egyes névhasználó mentális helynévlexikonában megtalálható, igen alacsony lehet (2013). A korábbiakban ZSOLNAI JÓZSEF még azt feltételezte, hogy létezik az ún. teljes névkincs (az élő névanyag egésze), amely több irányú rétegződést mutat: alap- és peremnévkincsre osztható (1967: 193). Az előbbi azokat a névalakulatokat foglalja magában, amelyeket az adatközlők majd mindegyike ismer, a peremnévkincsbe pedig azok a nevek tartoznak, amelyeket kevesebben ismernek és használnak. E kategóriákat ZSOLNAI nem merev halmazokként képzei el, hanem a helynevek gyakorisági sorrendjének a körülbelüli „közepére” helyezi, ahol elmosódik a határ ismert és kevésbé ismert helynevek között. Gyűjtési tapasztalataim e megállapításokat messzemenően igazolták tekintve, hogy a 2163 objektumból mindössze 56-nak (főként a nagy határrészeknek és a vizeknek) a megnevezését ismerte az adatközlők mindegyike.

ZSOLNAI JÓZSEF az egyének aktív és passzív névkincsét is megkülönböztette aszerint, hogy az illető hallott-e a névről, és tudja-e lokalizálni, vagy ismeri, de nem tudja lokalizálni (1967: 193). SEBESTYÉN ÁRPÁD e viszonyban a terület és a közösség kapcsolatának intenzitását látta megnyilvánulni (1960: 84). Saját gyűjtési tapasztalataim ezzel ismét egybecsengenek. Az interjúkat követően a névlistáról való kikérdezés éppen azt a célt szolgálta, hogy az egyéni névhasználatra vonatkozóan nyújtson információkat. Mivel a mozaikszerű névhasználat révén — ahogyan arra a fentiekben is utaltam — az adatközlők a határ egyes részeit ismerik csupán, így számtalan példát idézhetünk a ZSOLNAI által passzívnek minősített névkincs egy-egy elemére. A *Zöld-halom* nevű kiemelkedés például a település északnyugati határában, az egykori Tedej birtok területén fekszik. Egyik adatközlőm szerint (aki az említett halomtól jóval távolabb, a Rét nevű határrészen élt) a domb a Nagy-legelőn, a település délnyugati határában található; az északi, Pusztta nevű határrészen földdel rendelkező másik névhasználó szerint pedig a kiemelkedés a Réten van. Ilyen esetekben az egyes adatközlők passzív névkincsébe tartozó nevekre vonatkozó információkat a történeti névállomány révén vagy más, az adott helynevet az aktív névkincsében „hordozó” névhasználó közlésének segítségével pontosíthatjuk.

A helynévgyűjtés során a homonim helynevek használata is izgalmas kérdéseket vetett fel. A történeti forrásokkal szemben ebben a tekintetben is szerencsésebb helyzetben vagyunk az élőnyelvi helynévgyűjtés során, hiszen az ilyen típusú nevek az adott beszédhelyzetben tökéletesen elkülönülnek egymástól, s így egyértelmű, hogy a név pontosan milyen denotátumra is vonatkozik. MEZŐ ANDRÁS is bemutat ilyen jelenségeket a tanyanevek egyik típusával kapcsolatban. Attól függően ugyanis, hogy a beszélők a tanyát vagy a körülötte fekvő területet nevezik-e meg, eltérő helyviszonyt kifejező ragokat használnak: a tanyával kapcsolatban mindig külső, ha pedig a területet kívánják megnevezni, akkor mindig belső helyviszonyt kifejező ragokat használnak, például *Makkosra* : *Makkosba* (MEZŐ 1968: 53). Az élőnyelvi helynévgyűjtés során magam is azzal szembesültem, hogy például a *dűlő* a településen ’földterület’ és ’út’ jelentésben egyaránt előfordul: ha a névhasználók *Dézszi-dűlőben* formával élnek, akkor földterületről beszélnek, ha *Dézszi dűlőn* alakkal, akkor pedig út neveként értelmezik.

Főként a tanyanevek kapcsán találunk arra példát, hogy ugyanaz a névforma a határ több pontján, eltérő tanyák neveként bukkan fel, ebben az esetben gyakran az egykori birtokos ragadványneve jelenik meg lexémaként a helynévben, így biztosítva az egyértelmű azonosíthatóságot: *Sánta Nyeste Feri tanyája*, *Hosszú Nyeste Feri tanyája* stb. Többnyire azonban — minthogy az adatközlő csupán a közvetlen környezetét ismeri — nincs szükség differenciálásra, hiszen az adott helynév világosan identifikálja a megnevezendő denotátumot.

3.4. Egyes adatközlők névhasználata nemritkán a szomszédos települések határának egyes helyneveire is kiterjed. Azok a névhasználók rendelkeznek effajta

névismerettel, akiknek Polgár, Dorog, Böszörmény vagy Tiszavasvári határához közelebb fekvő a földjük és a tanyájuk.

A fentiekben már utaltam rá, hogy a helynévgyűjtés korábbi időszakaiban a közzététel többnyire településenként történt, amely „valós névhasználati helyzetnek felel meg” (HOFFMANN 2003: 68). KOVÁTS DÁNIEL a „Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája” című munkájában (2008) a település határát tágabban — azaz nem közigazgatási értelemben, hanem a határhasználat szerint — értelmezte, és szótárába a szomszédos települések helynevei közül azokat is beemelte, amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatók Sátoraljaújhellyel, illetve lakóinak helynévhasználatával. Ez az eljárás egyrészt abból a megfontolásból fakad, hogy egy-egy település határa az évszázadok során folyamatosan változhatott, s nem szorosan a jelenlegi közigazgatási határ jelenti a gyűjtés során a kiindulópontot. Ennek révén a kötet a határos területek neveit is tartalmazza, amelyeket több település lakói is használtak az idők során. Nyilvánvalóan a nagyobb területek, akár megyényi anyagot felölelő munkák ezt a szempontot kevésbé érvényesíthették. Ahogyan arra fentebb utaltam, az általam vizsgált településen egyes adatközlők névhasználatának is szerves részét képezik a szomszédos települések határában fekvő objektumok megnevezései. A polgári határ mellett fekvő *Királydomb* mellett lakók pl. a Polgár határában fekvő helyeket (*Horti, Kaprosi-gulya-állás* stb.) ismerik jobban, míg a nánási határban fekvő objektumokat kevésbé vagy egyáltalán nem. Az effajta helynevek száma azonban a teljes névállományhoz képest elenyésző mennyiségű. A helynévgyűjtés során — bár nem ragaszkodtam a közigazgatási határ mentén körvonalazott gyűjtési területhez — a Hajdúnánás határneveinek névtárába az effajta helyneveket nem vettem fel, ugyanis azok a szomszédos települések helynévállományához sorolhatók.

4. Az élőnyelvi gyűjtések során a tényleges, valós névhasználatnak a feltérképezésekor a gyűjtő olyan lényeges névelméleti kérdésekkel is szembesülhet, amelyek látszólag pusztán terminológiai természetű ügyeknek tűnhetnek. A vizsgált település névtárának elkészítésekor (azaz az élőnyelvi helynévgyűjtés során is) helynévnek tekintettem minden olyan nyelvi elemet, amelyet a névhasználók a helyek neve(i)ként említettek. E felfogásnak a leginkább ingoványos területe a tanyaneveknek a kérdése, amely a korábbi szakirodalomnak is — főként a helynévgyűjtésekkel összhangban — az egyik fontos problematikája volt. A tanyaneveket bizonyos gyűjtemények, például a Füzesabonyi járás neveit felölelő kötet (HMFN. 2.) is tartalmazza, míg másokból, például a Hajdúböszörmény helyneveiből egybeállított munkából (H. FEKETE 1959) teljesen hiányoznak. A helynévfajta megítélése azért okozhat bizonytalanságot, mert egyrészt azt korábban a helységnevek és a háznevek közötti, átmeneti kategóriának tartották, minthogy a tanya nem csupán magát az épületegyüttest, hanem a körülötte fekvő területeket is magában foglalja (vö. HOFFMANN 1993: 40). Más helynévfajtákhoz képest emellett kevés-

bé állandóak, mivel többnyire a tanyákat a tulajdonosaikról nevezik el, s a birtokosok változása rövid időn belül együtt jár a tanyák nevének a változásával is (vö. HAJDÚ 1979). A nagy határú, alföldi, tanyás településekkel kapcsolatban HAJDÚ MIHÁLY úgy vélte, hogy csupán azokat az „összefoglaló neveket” kell gyűjteni, amelyek több tanyát együttesen jelölnek meg; amennyiben viszont az adott tanya-név „megkülönböztetővel” szerepel, például *Kis-Szabó-tanya* stb., akkor minden egyes tanyanév felvétele indokolt (Kézikönyv 59). Az „összefoglaló nevek”-re vonatkozó HAJDÚ-féle megszorítás főként abból fakadhat, hogy az alföldi települések határában több száz (esetenként több ezer) tanya is áll (vagy állt), s ez a helynévgyűjtemények kereteit jócskán szétfeszítheti. Ahogyan arra már fentebb utaltam, a tanyanevekkel kapcsolatos kétségeket a háznevekkel (s tágabb értelemben az épületnevekkel) való azonosításuk, valamint a tanyanév denotatív jelentésének a megítélése (azaz, hogy a névhasználók csupán az épületet vagy a körülötte fekvő földterületet értik-e rajta) csak tovább fokozta. HAJDÚ MIHÁLYnak a háznevekkel kapcsolatos felfogása szerint ha az adott név betölti lokalizáló és identifikáló funkcióját, úgy felvétele a helynévgyűjtés során feltétlenül megalapozott, hiszen „közösségi érvényűnek kell tekintenünk, ha már az utcabeliek, legalább 30–40 ember ismeri és használja ezeket” (Kézikönyv 60, HAJDÚ 1979: 22).⁶ Ezt a név-szociológiai szempontot érvényesítettem én magam is a vizsgált település tanya-neveinek az összegyűjtésekor. Egyfelől ezeket a névhasználók is helynévként használják, s tanyanéven magát az épületet és a hozzá tartozó földterületet is értik. Más részről a tanyák neveinek változása sem olyan gyors és véletlenszerű, hogy az indokolná a névtárból való elhagyásukat. Hajdúnánás déli határában állt egykor az *Ilyés-tanya*, amelyet az 1950-es években romboltak le. A tanya Ilyés Lajos tulajdona volt, ám azt nem róla, hanem a korábbi tulajdonosáról, az adatközlő édesapjáról nevezték el. A hajdani objektum helyét és a körülötte fekvő földet ma is *Ilyés-tanya* néven említik, amely a 19. század második felében kapta a nevét, azaz az elnevezést a névhasználat több mint egy évszázada tartja fenn.

5. Végezetül a **n é v k ö z ö s s é g** fogalmáról kell még szólnunk. A szakirodalomban névközösségen általában egy-egy kisebb település közösségét értették (vö. HOFFMANN 1993: 29), míg mások nem közigazgatási értelemben, hanem a névhasználat szempontjából egyfajta „virtuális csoport”-ként értelmezték, amelynek egyes tagjai nagyjából ugyanazzal a névkinccsel rendelkeznek (GYÖRFFY 2011: 40). Az élőnyelvi gyűjtés tapasztalataiból leszűrve én magam úgy vélem, hogy a nagyobb kiterjedésű határral rendelkező településeken inkább a határ egy-egy részével kapcsolatban lévők tekinthetők — a névismeretük egybeesése okán — egy-egy névközösség tagjainak. Ennek fényében pedig egy településnek mint helynévrendszernek a vizsgálata lényegében a névhasználók névtudás-összességé-

⁶ HAJDÚ MIHÁLY ugyan a belterületi háznevekről vélekedik ilyen módon, meglátásom szerint viszont ez a nézőpont a külterületen lévő épületekre éppúgy vonatkoztatható.

nek az elemzését jelenti. Ebből pedig egyúttal az a következtetés is adódik, hogy noha a helynévrendszerre általában vonatkoztatva fogalmazhatunk meg elméleti megállapításokat, ám e rendszer valójában egyetlen névhasználó mentális lexikonában sincs meg a maga komplexitásában. Amennyiben ez a megállapítás a nagy határú települések többségére (vagy éppenséggel mindegyikére) vonatkoztatható, úgy az alapjaiban határozza meg az effajta területek helyneveinek az összegyűjtése kapcsán felmerülő módszertani ügyeket, a gyűjtés módszerét és az adatközlők kiválasztását is.

Irodalom

- BABBIE, EARL (2000), *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Bp.
- BOGNÁR ANDRÁS–HAJDÚ MIHÁLY (1978), Helynévgyűjtés tanyarendszerű településeken. In: *A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve*. Szerk. VÉGH JÓZSEF et al. Bp. 21–9.
- DRAVICZKY IMRE (1990), *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Hajdúnánás.
- H. FEKETE PÉTER (1959), *Hajdúböszörmény helyneveinek adattára*. MNyTK. 102. sz. Bp.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2012), A névszociológiai aspektusról a szleng helynevek kapcsán. *HT*. 7: 53–60.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2013), About the term *official name*. *Namn och Bygd* 101. Megjelenés alatt.
- HAJDÚ MIHÁLY (1979), A magyar névtudomány műszavai. *NÉ*. 2: 18–28.
- HMFN. 2. = PELLE BÉLÁNÉ, *A Füzesabonyi járás földrajzi nevei*. MNyTK. 144. sz. Bp., 1976.
- Hnt. 1926. = *Magyarország helységnévtára 1926*. Kiadja a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp.
- HOCHBAUER MÁRIA (2009), *A helynévgyűjtés hagyományos és rendhagyó módszerei*. Előadásként elhangzott a X. RODOSZ Konferencián. <http://www.rodosz.ro/files/Hochbauer%20Maria.pdf> (2012. 09. 25.).
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003), *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS (1996–1998), *Bihar vármegye I–II. Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864*. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1980), A helynévgyűjtés módszeréről a Fehérgyarmati járás földrajzi neveinek összegyűjtése kapcsán. *NÉ*. 3: 75–84.
- Kézikönyv = *A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve*. Szerk. VÉGH JÓZSEF et al. Bp., 1978.
- KISS ESZTER (é. n. — valószínűleg az 1930-as évekből), *Hajdunánási tájszó és szöveggyűjtés*. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. K 26.

- É. KISS SÁNDOR (1981), *Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye*. MND. 21. sz. Bp.
- KOVÁTS DÁNIEL (2008), *Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiaja*. Sátoraljaújhely.
- KÖRÖSI SÁNDOR (1972), *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. K 648.
- MEZŐ ANDRÁS (1968), Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. *MNy.* 64: 51–6.
- MIZSER LAJOS (2000), Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában. In: *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 42*. Főszerk. NÉMETH PÉTER. Nyíregyháza. 227–372.
- MOLNÁR JÓZSEF (1938), Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai. In: *Hajdúnánási Református Gimnázium Értesítője*. Hajdúnánás. 7–18.
- PÁSZTOR ÉVA (2011), A történeti források szocioonomasztikai felhasználhatósága a helynévrendszerek vizsgálatában. *HT.* 6: 133–50.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1960), Egy s más az élő dűlőnévanyagról. In: *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Szerk. MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ. Bp. 82–5.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1967), Újabb eredmények és feladatok a földrajzinév-kutatásunkban. *MNyj.* 13: 29–55.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1986), Új utak a földrajzinév-gyűjtésben. *Pest megyei Honismereti Közlemények* 4: 40–55.
- SZABÓ T. ATTILA (1934), A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. *MNy.* 30: 160–80.
- SZABÓ T. ATTILA (1938), *Miért és hogyan gyűjtsünk helyneveket?* Különlenyomat az Erdélyi Iskola 1937–1938. V. évfolyamának 1–8. számából. Kolozsvár.
- TÖRÖK TAMÁS (2011), *Ipoly mente helynevei. Adattár. 1. Alsó-Ipoly mente*. Somorja.
- ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg, 1964.
- ZSOLNAI JÓZSEF (1967), A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Nyr.* 91: 191–8.